[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد توسعه پایدار (مفاهیم، نظریه‌ها، راهبردها)

مهدی پورطاهری */ محمدرضا نقوی**

تاریخ دریافت مقاله: 1390/07/18
تاریخ پذیرش مقاله: 1390/10/11

چکیده

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارزی از حیات اقتصادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافته است. نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای ملی و بین المللی و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقر، نابرابری فزاینده، رشدسریع جمعیت، بیکاری و غیره موجب توجه جدی به توسعه روستایی و تقدم آن بر توسعه شهری گردیده است. در سالهای اخیر توجه به برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی به‌منظور یافتن مطلوب ترین وضعیت سازگاری بین فضا و جامعه، در دستور کار سازمانها و نهادهای توسعه روستایی قرار گرفته است. بر این اساس تمامی فعالیت‌های منسجم و منظمی که به‌منظور ساماندهی و بهسازی محیط کالبدی سکونتگاه‌های روستایی انجام گرفته، مورد توجه برنامه ریزان واقع شده است. آن‌ها می کوشند تا بستر مناسبی برای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی فراهم آورند و می‌کوشند تا رویکردی مناسب برای توسعه مناطق روستایی، شناسایی فرصتها، چالشها، نقاط قوت و ضعف و امکانات توسعه همه جانبه و پایدار کالبدی در عرصه‌های روستایی و نیز رویکردهای و سیاستهای توسعه روستایی با تأکید بر توسعه کالبدی در برنامه‌های خود قرار دهند.

این مقاله یک پژوهش کاربردی است. روش مطالعه به‌صورت توصیفی- تحلیلی است که گردآوری اطلاعات مورد نیاز به شیوه اسنادی انجام شده است. نتیجه به‌دست آمده از تحقیق بیانگر این است که با توجه به مشکلات ساختاری- کارکردی مناطق روستایی، همچنان توسعه سکونتگاه‌های روستایی در بخشهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی بدون در نظر گرفتن رویکردهای توسعه پایدار بوده چرا که سکونتگاه‌های روستایی با شدت و ضعف متفاوت با چالشهایی نظیر فقر، نابرابری درآمدی، مهاجرتهای روستایی و تخلیه روستاها ، غفلت از مدیریت کالبدی و فضایی و آسیب پذیری بالای سکونتگاه‌های روستایی روبه‌رو هستند و می‌توان دریافت که ارتباط بین رویکردهای پایدار و توسعه کالبدی بسیار کم رنگ است.

واژگان کلیدی: توسعه، سکونتگاه‌ها، توسعه کالبدی، توسعه روستایی، توسعه پایدار.

* استادیارگروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس.

** مدرس دانشگاه، دانش آموخته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس. m.naghavy@gmail.com

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

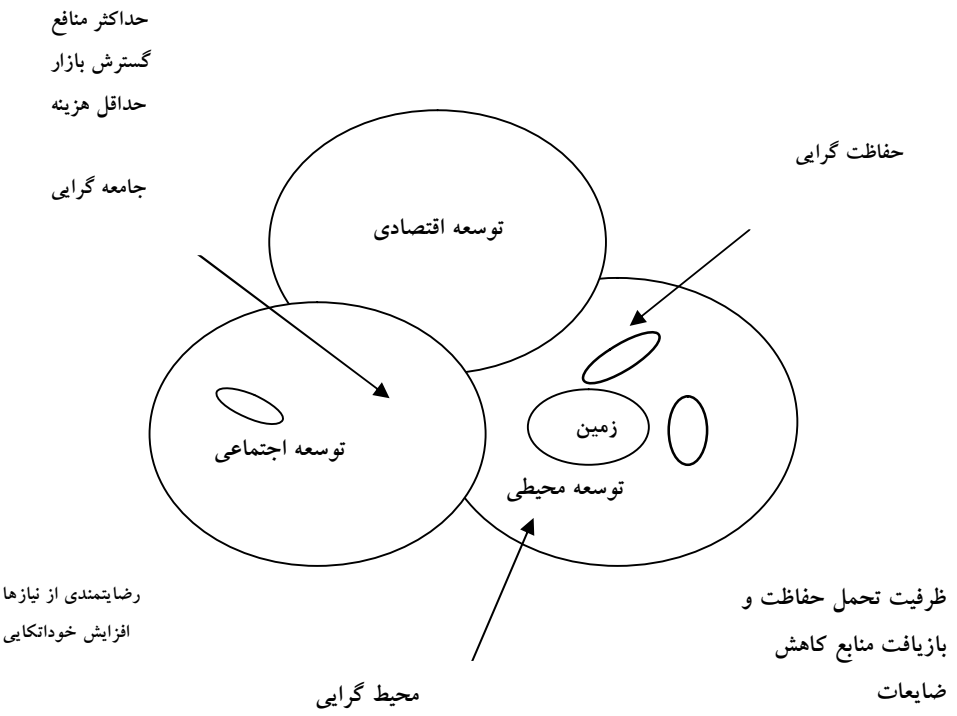
مقدمه

مفهوم توسعه در فرایند رشد نهفته است. در اکثر کشورهای پیشرفته جهان، توسعه روستایی رابطه تنگاتنگی با فرایندهای ساختاری نظیر فرایند اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مدیریتی و زیست محیطی دارد (Herrmann.Osinski.1999:95). رشد و توسعه جوامع انسانی بر حسب زمان و مکان و با توجه به زیست و فعالیت بخشی در فضاهای روستایی، برنامه‌ریزی روستایی و توسعه روستایی مفهوم و مصداق پیدا می‌کند. اساساً حوزه‌های روستایی به‌عنوان قاعده نظام سکونت و فعالیت ملی نقش اساسی در توسعه ایفا می کنند چرا که توسعه پایدار سرزمین در گرو پایداری نظام روستایی به‌عنوان زیر نظام تشکیل دهنده نظام سرزمین است و پایداری فضاهای روستایی در ابعاد مختلف می تواند نقش مؤثری در توسعه منطقه‌ای و ملی داشته باشد (رضوانی،2:1387). پراکنش مردم در نواحی روستایی از اشکال اولیه پراکنش در قرن حاضر است گستردگی زندگی شهری و تمایل به شهرگرایی و تمرکز سرمایه در شهر ها و غیره زمینه بی توجهی به مناطق روستایی را با خود به‌همراه داشته است (Patrick.2008:458).

مطالعات روستایی پس از جنگ دوم جهانی به آرامی با توسعه اجتماعی آغاز شد. در دهه 1950 و 1960 توسعه روستایی به معنی رشد بیشتر بوده و فقرا چشم به بهرمندی از رشد سریع همه جانبه بالا به پایین داشتند و در اواخر دهه 1960 فقرا موقتاً به منافع رشد سریع دسترسی پیدا کردند، ولی تعداد زیادی از آن‌ها سودی نبردند و در نتیجه فاصله زیادی بین فقرا و ثروتمندان ایجاد شد. در سال 1975بانک جهانی توسعه روستایی را به‌عنوان استراتژی برنامه‌ریزی شده در جهت بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروههای فقیر روستائیان، یعنی تعمیم منافع توسعه جهت فقیرترین کسانی که به دنبال یک زندگی معیشتی در نواحی روستایی هستند تعریف نمود و بیان داشت که برنامه‌های توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه‌ای هر کشور است و برای دگرگون سازی ساخت اجتماعی و اقتصادی جامعه روستایی ایجاد شده است. این برنامه ها توسط دولت‌ها و کارگزاران آن‌ها در مناطق روستایی اجرا می‌شود و در کشورهای در حال توسعه ، دولت نقش اساسی در ایجاد ساخت جامعه به منظور هماهنگی با اهداف سیاسی و اقتصادی آن به عهده دارد (پاپلی، ابراهیمی، 51:1386). در سالهای اخیر توسعه روستایی تغییرات مهمی را پشت سر گذارده و عمدتاً به معنای اعم خود در قالب توسعه پایدار و با دیدگاه سرزمینی بوده است. در دیدگاه سرزمینی که در مناطق روستایی اغلب تحت عنوان سیاستهای توسعه یکپارچه روستایی شناخته می‌شود به همه بخشهای اقتصادی و اجتماعی بر اساس بهره برداری از توانهای محلی توجه شده و همچنین مشارکت میان سازمانهای خصوصی و نهادهای دولتی در تمام عرصه به چشم می خورد. در این راستا تجربیات بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه جهان نشان می دهد که برنامه‌ریزی توسعه کالبدی مناطق روستایی عمدتاً با رویکرد سرزمینی و در بستر توسعه پایدار به انجام می‌رسد و پیوند ابعاد پایداری در برنامه‌ریزی توسعه پایدار مناطق روستایی یک مسئله مهم است و از آنجا که محیط کالبدی بستر مناسبی برای توسعه پایدار فراهم می آورد، اتخاذ یک رویکرد نظام مند در برنامه‌ریزی کالبدی با در نظر گرفتن رویکردهای محیط گرایی، حفاظت گرایی و جامعه گرایی مطابق تصویر1 امری حیاتی است (پورطاهری، افتخاری، بدری:۲۸،۱۳۹۰).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

ت1. رویکردهای نظام‌مند در برنامه‌ریزی کالبدی.

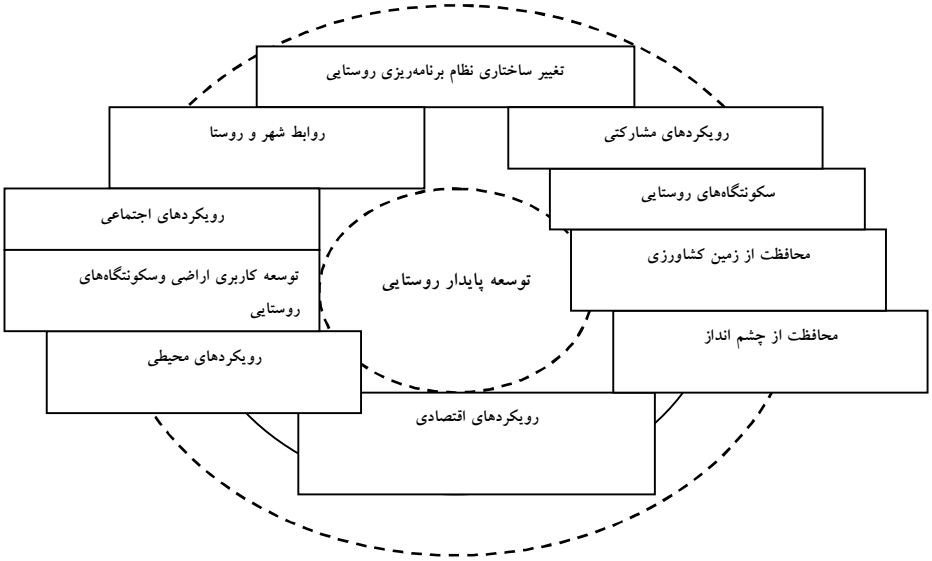

مناطق روستایی که از لحاظ اقتصادی در عرصه ساختاری و کارکردی در سطح بالاتری قرار دارند همواره با پذیرش شیوه‌های نوین توسعه، زمینه بهبودی شرایط کالبدی سکونتگاه‌های خود را از طریق رویکردهای بیرونی و تغییر در الگوهای قدیمی سکونتگاه‌ها با بافت جدید و پیوند آن با رویکردهای پویا آشکار می‌سازند، که تصویر2 پیوند رویکردهای درونی و بیرونی سکونتگاه‌های روستایی بر فرایندهای تأثیر گذار توسعه پایدار روستایی را نشان می‌دهد (Shortall.200:34).

فرضیه و روش تحقیق

با توجه به به‌کارگیری گسترده روش‌های نظری و تجربی در مطالعات جغرافیایی، همواره سعی بر آن است که با بررسی چهارچوب های نظری موضوع و سپس با مشاهده تجربی و تحلیل مشاهدات و ترسیم نتایج، درستی یا نادرستی فرضیه تحقیق مورد قضاوت قرار گیرد. فرضیه عبارت از حدس و گمان اندیشمندانه درباره ماهیت، چگونگی روابط بین پدیده‌ها، اشیا و متغیّرها که محقق را در تشخیص نزدیک ترین و محتمل‌ترین راه برای کشف مجهول کمک می‌نماید (لطفی،63:1387). با توجه به موارد فوق محققان در فرضیه تحقیق به دنبال پاسخ این سؤال‌اند که آیا بین توسعه کالبدی سکونتگاه-های روستایی و رویکردهای توسعه پایدار ارتباطی است؟ این مقاله یک پژوهش کاربردی است، روش مطالعه به‌صورت توصیفی- تحلیلی است که گردآوری اطلاعات مورد نیاز به شیوه اسنادی انجام شده است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

مبانی نظری

برنامه‌ریزی در مناطق روستایی و توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی نیازمند توجه به رویکردهای ساختاری و فضایی در این مناطق است. سیاست برنامه‌ریزان روستایی باید در جهتی باشد که توسعه پایداررروستایی اساس فعالیت‌ها باشد (Ramniceanu.Ackrill.2007:417). یک برنامه توسعه روستایی باید در بر گیرنده فرایندهای توسعه‌ای نظیر توسعه اقتصادی ، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، محیطی و توسعه مشارکتی در سطح روستاها باشد (Shucksmith.2000:2). با گسترش شهرگرایی،روستاها نیز دگرگونی‌های پردامنه‌ای یافته‌اند. این دگرگونیها بیش از هر چیز با فرایند گسترش شهرگرایی و رشد بی رویه شهرها از یک سو و کاهش اهمیت سکونتگاه‌های روستایی از سوی دیگرهمگام بوده است. کاهش جمعیت روستایی، رها شدن بسیاری از زمینهای زراعی، استفاده غیر زراعی از زمینهای بارور، پایین آمدن سطح زندگی روستائیان و ارائه نامناسب خدمات عمومی و رفاهی در سکونتگاه‌های روستایی نسبت به مراکز شهری، افزایش نابرابری شهر و روستا و اختلاف طبقاتی این دگرگونیها را سبب شده است (سعیدی، 30:1388). درکشورهای جهان سوم دو شیوه متفاوت برنامه‌ریزی روستایی وجود دارد که یک شیوه به‌نام بهبود و اصلاح و دوم، شیوه دگرگون‌سازی می‌باشد. برنامه‌های توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه هر کشور به‌شمار می روند که برای دگرگون‌سازی سازی ساخت اجتماعی، اقتصادی جامعه روستایی به‌کار می‌روند (ازکیا،67:1387). توسعه روستایی به‌عنوان یک استراتژی پایداری سبب، افزایش استانداردهای زندگی و بهبود کیفیت زندگی، افزایش صنایع مرتبط با تولیدات کشاورزی، عرضه کالا و خدمات، فراهم آوردن وسایل رفاهی برای افزایش استاندارد زندگی، مشارکت مردمی در برنامه‌های توسعه، ارزش به کرامت انسانی،حس اعتماد به‌نفس و فراهم آوردن شرایط محیطی در جهت رشد محصولات زراعی بیشتر، کاهش فقر و جلوگیری از مهاجرت‌های بی رویه به شهرها می‌باشد (Jagadeesh,2006:21). عمومیت یافتن این بحث عمدتاً به دلیل شکست راهبردهای رشد

ی و بیرونی) سکونتگاه‌های روستایی بر فرایندهای تأثیر گذار توسعه روستایی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

و تکنوکراتیک دهه پنجاه و شصت در بیشتر کشورهای در حال توسعه بوده است (ازکیا، غفاری،30:1386). از آن دهه به بعد رویکردهایی در زمینه توسعه روستایی مطرح شده که به چهار دسته تقسیم شده‌اند:

1. رویکردهای اقتصادی 2. رویکردهای اجتماعی 3. رویکردهای کالبدی ، فضایی 4. رویکردهای جامع.

یکی از این رویکردها رویکرد فضایی، کالبدی است که بر ابعاد مکانی برنامه‌ریزی توسعه به‌ویژه در زمینه‌های موقعیت، فاصله‌یابی، مقیاس و اندازه، توزیع و سلسله مراتب تأکید دارد. با توجه به اینکه پدیده‌های جغرافیایی دارای دو بعد محتوا و کالبد هستند محتوا، همان خصوصیات اقتصادی و اجتماعی و کالبد، ویژگی‌های فضایی - کالبدی می‌باشد(رضوانی،92:1387).

ضرورتها و الزامات تدوین سیاست‌های توسعه کالبدی

یکی از معضلاتی که امروزه دامنگیر جهان شده بحران فقر است. فقر به‌عنوان یک مشکل اجتماعی، یک زخم عمیق و نفوذپذیری است که سطوح پایین پایداری درآمدی اعضای جامعه را در بر گرفته است و عدم دسترسی به خدماتی مانند آموزش و پرورش،کیفیت زندگی، مراقبتهای بهداشتی، بازار، عدم توانایی تصمیم گیری، عدم وجود امکانات عمومی آب، برق، تلفن، جاده، حمل و نقل و بحرانهای زیست محیطی از موارد آن محسوب می‌شوند (Pitamber,2003:24). به‌منظور شناسایی دقیق فقر چهار شاخص بسیار مهم وجود دارد که در تصویر3 نشان داده شده است.

امروزه دیگر فقر مختص یک ناحیه یا منطقه نیست در اکثر کشورهای در حال توسعه و حتی در کشورهای مرفه این موضوع عینیت پیدا نموده است و یکی از این مناطق تحت تأثیر، نواحی روستایی است. به‌رغم فعالیت‌های سازنده و زیر ساختی در کشورهای در حال توسعه هنوز فقر در نواحی روستایی در جایگاه خود باقی مانده است و همچون چرخه‌ای بر نیازهای ساکنان روستاها تأثیر گذاشته است. در حال حاضر دیگر کشورهای در حال توسعه نمی‌توانند تنها از طریق توسعه کشاورزی فقر روستایی را کاهش دهند (Shamsudin.MohdArshad.1997:11).

ت3. چهار شاخص فقر.

امنیت غذایی	Food Security Index (FSI)
رفاه نسبی	Relative Welfare Index (RWI)
فقر همه جانبه	Integrated Poverty Index (IPI)
نیازهای اساسی	Basic Need Index (BNI)

آسایش،86:1379

کشورهای در حال توسعه به این نتیجه رسیده‌اند که باید از طریق برنامه‌های مشارکتی در مناطق روستایی و به‌خصوص فرایندهای تأثیر گذاربر فقر نواحی روستایی از طریق راهبردهای بهبود شرایط زندگی به‌صورت ساختارهای اقتصادی، اجتماعی کالبدی، مدیریتی، کاهش بازخوردهای منفی محیطی و ایجاد صنایع سبز و حمایت از گروههای بومی محلی و غیره بتوانند فعالیت این عامل مخرب را در نواحی روستاها کاهش دهند (Zhou.Wu.Chen.2007:21). یکی از مهم‌ترین عناصر ساختاری توسعه سکونتگاه‌های روستایی در جهت حمایت از فقیران روستایی و کاهش آسیب پذیری مناطق روستایی، توجه ویژه به ابعاد کالبدی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی انسان در مناطق روستایی است (پورطاهری، افتخاری، بدری،22:1390). از دو دهه پیش در کشورهای در حال توسعه توجه به رشد و بهبود

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

کالبدی سکونتگاه‌های روستایی و توسعه فرایندهای ساختاری و توجه به زمینهای مورد استفاده برای ساخت و بازسازی سکونتگاه‌های روستایی در دستور کار دولتها قرار گرفت (Department of Infrastructure and Rural Planning Australia.2010:1). نحوه پراکنش و ساختار مکانی سکونتگاه‌های روستایی به عواملی چند بستگی دارد. این ساختار مکانی در واقع نمود عینی عملکرد روندهای طبیعی، اکولوژیکی و اجتماعی اقتصادی است و بر این اساس، چشم انداز روستایی حاصل کنش متقابل نیروها و عوامل محیطی است، حال آنکه عوامل و عناصری مانند موقعیت، نیروها و عوامل محیطی و انگیزه‌های فرهنگی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بر آن تأثیر می‌گذارند. بر مبنای روابط درونی و بیرونی سکونتگاه‌های روستایی دارای دو موقعیت به ترتیب 1. موقعیت طبیعی (جغرافیایی) 2. موقعیت کارکردی دارد. موقعیت طبیعی با عواملی چون، پستی و بلندی، منابع آب و پوشش گیاهی ارتباط مستقیم دارد. موقعیت کارکردی بر اساس شکل و دامنه روابط و نحوه برآوردن نیازهای ساکنان یک سکونتگاه مشخص می‌شود و به نوعی می توان بر اساس آن به رده بندی سکونتگاه‌های روستایی دست زد (سعیدی،47:1388). تصویر4 رده‌بندی سکونتگاه‌های روستایی در نواحی غیر صنعتی را نشان می‌دهد.

ناحیه روستایی عواملی که بر روی سکونتگاه‌های روستایی تأثیر می‌گذارد مانند فرایندهای اقتصادی، اجتماعی، محیطی، مکانی- فضایی، منابع، انرژی، شرایط آب و هوایی و غیره ، دارای کارکردهای متفاوت و گوناگون هستند و هر یک از کارکردهای تعامل بین ناحیه‌ای که می‌توانند پایداری محیطی و شرایط زیستی بسط کالبدی روستاها را فراهم نمایند مناسب هستند

(United States Department of Residentail Rural Development.2010.2) .

استراتژی توسعه سکونتگاه‌های روستایی فراهم آوردن شرایط مدیریتی برای رشد پایدار سکونتگاه‌های روستایی است. سکونتگاه‌های روستایی مکانهایی هستند که درآن توسعه یکپارچه مدیریتی با هدف ساماندهی فضایی و پراکنش جمعیت، تأسیسات و خدمات زیرساختی در سطح روستاها، مد نظر و پیوند دهنده بافت کلی سکونتگاه‌ها می باشند(Kornecki.2005:39).

بافت عمومی سکونتگاه‌های روستایی بیانگر شکل، فرم و الگوی حاصل از تأثیر گذاری عوامل گوناگون در عرصه روستا و نحوه ارتباط و کنش متقابل این عناصر و ویژگی‌ها است. اجزای بافت سکونتگاه روستایی به تفکیک عبارتند از:

الف: خانه‌ها. ب: مزارع، باغها و مراتع. ج: مکانهای عمومی و میادین. د: شبکه معابر به‌عنوان شریان ارتباطی مجموعه سکونتگاهی.

ت4. رده بندی سکونتگاه‌های روستایی در نواحی غیر صنعتی.

در هر

عنوان	تعدا جمعیت(نفر)	خانوار
رباط یا آبادی	کمتر از 100 نفر	کمتر از 20 نفر
روستای کوچک	100تا 249 نفر	20 تا 24
روستای متوسط	250 تا 499 نفر	50تا 99
روستای بزرگ	500تا 999 نفر	100تا 199
روستای مرکزی	1000تا 2499 نفر	200تا 499
روستا- شهر	بیش از 2500نفر	بیش از 500 خانوار

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

سکونتگاه‌های روستایی دو شکل اصلی دارند:1. مجتمع یا کانونی 2. متفرق یا پراکنده. در کنار شکلهای اصلی نمونه بینابینی نیز وجود دارد این شکل سوم را از آن جهت بینابینی می‌خوانند که معمولاً مبین مرحله گذار از یک شکل به شکل دیگر است و به‌عبارتی بیانگر روند تحول سکونتگاه‌های روستایی از لحاظ بافت کالبدی است. از سوی دیگر بافت کالبدی مساکن روستایی از لحاظ فرم ممکن است منظم یا نامنظم باشد که نتیجه روند شکل پذیری مبتنی بر برنامه یا برپایی و گسترش خود به خود می‌باشد (سعیدی،59:1388). براساس رویکرد توسعه پایدار در کشورهای درحال توسعه، سکونتگاه‌های روستایی با توجه به سطوح متفاوت پایداری از 4 فرایند ذیل تبعیت می‌کنند:

چهار فرایند توسعه پایدار

- نخستین سطح از فرایند توسعه پایدار، مرتبط با تشکیلات ساختاری سیستم‌های پایه است.این سیستمها در کانون و مرکز فرایندهای توسعه پایدار و اکوسیستم‌های جهانی جای می گیرند. در واقع اکوسیستم جهانی منشاء سیستم ها است، درحالی‌که اقتصاد انسانی و سیستم اجتماعی به‌عنوان خرده سیستم ها در نظر گرفته می‌شوند.

- دومین سطح از فرایند توسعه پایدار، حالت مطلوب پایداری است که در نتیجه فرایندهای موفق توسعه پایدار به‌وجود می‌آیند. مطابق نظرات توسعه پایدار، فرایندهای پیوسته و مداوم تنها از طریق پایدارهای مستقیم و یا راههای غیر پایدار به‌دست می‌آیند که این عوامل به‌واسطه فرایندهای زیستی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی و زیست محیطی شکل می‌گیرند.

- سطح سوم از فرایند توسعه پایدار، پشتیبانی و حمایت ازفعالیت‌های اصلی و سازنده است که در زمره فرایندهای اصلی جای گرفته است، یعنی رسیدن به توسعه از طریق شرایط پایداری که در محیط گسترده با منشاء اکوسیستمی و خرده سیستم های اقتصادی، اجتماعی قرار گرفته است.

سطح چهارم از فرایند توسعه پایدار شامل ابزار و سنجه‌های مهمی است که زمینه رسیدن به علایم موفقیت را سبب می‌شوند. به‌عبارتی این ابزارها شامل سازمانها، نهادها، برنامه‌ریزان، مدیران روستایی، مشاوران و مشارکت نهادهای مردمی است که بر فرایند اکوسیستم از طریق خرده سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی تأثیر می‌گذارند (Korhonen.2004:810). در چارچوب رهیافت مطلوب توسعه برای مناطق روستایی که با توسعه پایدار روستایی شناخته می شود، یکپارچگی و همه جانبه نگری، تأکید بر توانمندسازی و مسئولیت پذیری ظرفیت‌سازی و نیز تأمین امنیت اکولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی و نهادی از اصول بنیادین توسعه پایدار روستایی به‌شمار می‌آید، از این رو در این منظر برنامه‌ریزی کالبدی روستایی با رویکرد توسعه پایدار نیز دارای چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی تصویر5 است و شاخص‌های توسعه کالبدی نیز باید در چهار بعد بالا تدوین و سنجیده شوند.

شاخص‌های جهانی در توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد توسعه پایدار

بر خلاف گذشته، توسعه روستایی مبتنی بر رویکرد کلی نگر و سیستمی است که در بر دارنده ابعاد بنیادی، شکل دهنده نظام توسعه روستایی و همپیوندی موزون میان آن‌ها است. کمیسیون توسعه پایدار در سال 1996برای سنجش پایداری محلی در همایش اسکان دو، شاخص‌هایی را مطرح نموده که فلسفه وجودی خویش را بر پایه 5 پرسش کلیدی زیر قرار داده که عبارتند از:

1. کیفیت و سلامت محیط تا چه اندازه است؟

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

2. آیا مکان مورد مطالعه از خدمات حمل و نقل، آموزش، بهداشت و دیگر خدمات زیربنایی بهره مند است؟

3. آیا مردم از محل زندگی و کار خود احساس رضایت می‌کنند؟

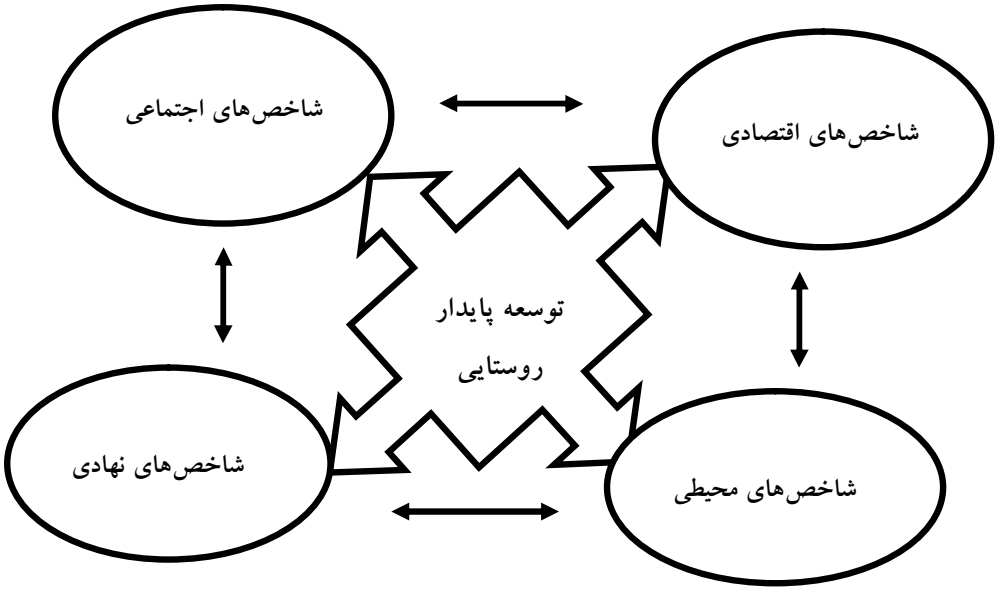
4. آیاجامعه از نظر مسائل قومی و مذهبی همگن است؟

5. آیا مردم احساس می کنند که تصمیم گیران صدای آنان را می‌شنوند؟

این پرسشها به منزله راهنمایی برای برنامه‌ریزان جهت سنجش پایداری در ابعاد محلی پیشنهاد شدند و اندیشمندان توسعه در این همایش به بررسی و نقد آن‌ها پرداختند. از نظر صاحب نظران، اجتماع پایدار به اندازه کافی« آینده نگر» و به اندازه کفایت انعطاف پذیر و نیز عقلایی در جهت حفظ منابع طبیعی، اقتصادی و اجتماعی است.

در ژانویه سال 2000 کمیسیون اروپا برای توسعه پایدار کشاورزی و روستایی شاخصهایی را ارائه داد که این شاخصها پیشنهادی با رویکرد فضایی و در ابعاد محیطی، اقتصادی و اجتماعی بوده که در هسته و کانون شاخصها تأکید بر پایداری « ذخایر سرمایه‌ای» چون سرمایه‌های طبیعی، انسانی و انسان ساخت مورد توجه بوده است. در فرایند توسعه کالبدی به‌نظر می‌رسد که مؤلفه‌ها و سازنده‌های اصلی توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در بستر توسعه پایدار به‌طور مستقیم و غیر مستقیم از عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی متأثر شده است بدین ترتیب متناسب با ابعاد توسعه پایدار روستایی، شاخصهای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در سه بعد محیطی- کالبدی، اقتصادی - کالبدی و اجتماعی کالبدی به شرح تصویر6 سازمانیابی شده‌اند (پورطاهری، افتخاری، بدری،37:1390).

ت5. شاخص‌های کالبدی مناطق روستایی با رویکرد توسعه پایدار

پورطاهری، افتخاری، بدری،34:1390

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

همچنین برنامه‌ریزان روستایی معتقدند که در توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی علاوه بر رعایت فرایندهای توسعه پایدار، همواره نهادها و سازمانهای دولتی باید با شرایط فرهنگی و سنن یک ناحیه که در بر گیرنده آداب و رسوم و هویت ملی آن منطقه است همسو و هم جهت باشند تا سیاستهای کارکردی و ساختاری برنامه‌های خود را در جهت بسط و پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی و ایجاد فرصتهای برابر در مناطق روستایی و بهبود کیفیت ساختاری زندگی روستائیان به مرحله اجر گذارند (Liabnda.2001:6).

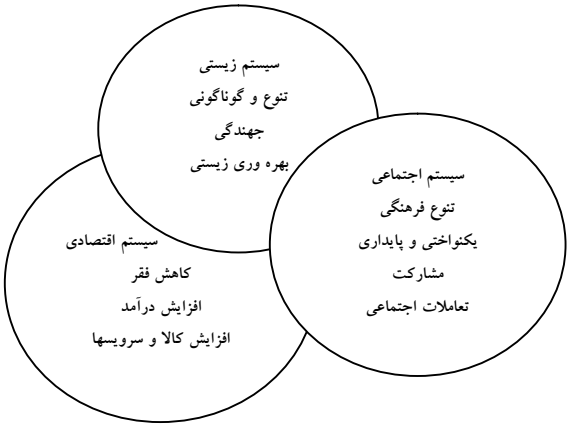
پیشینه برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در ایران

یک برنامه‌ریزی آرمانی و هدفمند در مناطق روستایی نیازمند رویکردی جامع است. رویکردی که درآن فرایندهای پایدار با عوامل مکانی- فضایی در یک چارچوب مشخص ترکیب شوند، دراین چارچوب دولتها و سازمانها در مرکزیت قرار دارند. امروزه اکثر برنامه‌های کشورهای در حال توسعه حول محور توسعه پایدار می‌باشد، براین اساس برنامه‌ریزان در این جوامع از طریق الگوبرداری شیوه های کشورهای توسعه یافته می‌کوشند تا از طریق رویکردهای توسعه پایدار تصویر7 ،حفظ و ارتقای محیط را در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی فراهم نمایند (Jaarsma. Langevelde. Baveco. Eupen. Arisz.2007:18).

ت6. شاخص‌های توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در سه بعد محیطی- کالبدی، اقتصادی - کالبدی و اجتماعی کالبدی.

شاخصهای پایداری کالبدی در حوزه مسائل اقتصادی	سرانه اعتبارات عمرانی هزینه شده در عرصه کالبدی به هر 1000نفر جمعیت- درصد مسکن بهسازی و مقاوم سازی روستایی - درصد مسکن غیراستاندارد – نرخ تراکم جاده – درصد روستاهای دارای شبکه برق روستایی وتعداد خدمات پشتیبان تولید به هر 1000 نفر جمعیت و غیره
شاخصهای پایداری کالبدی در حوزه مسائل اجتماعی	درصدنرخ رشد جمعیت – تعداد آموزشگاه به هر 1000نفر- درصد جمعیت برخوردار از آب سالم – تعداد خانه بهداشت به ازای 1000 نفر- تعداد مراکز امنیتی به هر1000 نفر- درصد روستاهای دارای مراکزICT- خانوار ساکن در واحد مسکونی- درصد روستاهای دارای شورای اسلامی و دهیار- متوسط جمعیت نقاط روستایی-درصد روستاهای شناسایی شده دارای میراث فرهنگی و غیره
شاخصهای پایداری کالبدی در حوزه مسائل محیطی	سهم زمینهای کشاورزی- نرخ فرسایش خاک- درصد زمینهای تحت پوشش جنگل،زمینهای مرتعی،مراتع خوب و پربازده و مراتع مدیریت شده- تراکم دام- درصد مناطق حفاظت شده- درصد جمعیت ساکن در مناطق کوهستانی،بیابانی و جنگلی-درصد روستاهای واقع در مناطق کوهستانی،بیابانی و جنگلی- سکونتگاههای بهره مند از شبکه فاضلاب

ت7. رویکردهای توسعه پایدار.

(Jaarsma.Langevelde.Baveco.Eupen.Arisz.2007:18.)

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

توسعه روستایی راهبردی است که به‌منظور بهبود کیفیت زندگی از بعد اقتصادی و اجتماعی، کاهش سطح بیکاری، توسعه امکانات و تسهیلات، دگرگونی در اقتصاد کشاورزی و تأمین نیازهای اساسی افراد (رفع فقر) در مناطق روستایی تعریف شده است به‌عبارتی توسعه روستایی توسعه برای ایجاد زندگی پایدار از طریق تأمین حداقل نیازهای لازم (خوراک، پوشاک، مسکن) پایداری محیط زیست و به‌دست آوردن درآمد (اشتغال) است(Jamil,1999:21).

زمان نظریه‌ای که می‌گوید اصلاحات اجتماعی و فیزیکی باری گران بر دوش ساختار اقتصادی است به‌سر آمده است. اصلاحات اجتماعی و فیزیکی در زمینه توسعه سکونتگاه‌های انسانی موجب تقویت اساسی ساختار اقتصادی می‌شود. در ایران برای اولین بار در سال 1362 طرحی تحت عنوان « طرح اصلاحی- روانبخشی روستاها» توسط معاونت امور عمرانی استانداری چهارمحال بختیاری به مرحله اجرا درآمد. به دنبال آثار مثبت طرح و با تصویب ماده واحده مجلس شورای اسلامی در 12دیماه 1362 و تأیید شورای نگهبان مبنی بر بازسازی و احیای مناطق روستایی کشور جهت فراهم آوردن خدمات رفاهی و امکانات فرهنگی، بهداشتی، صنعتی و تولیدی به اجرا در آمد (پاپلی، ابراهیمی، 215:1386). در ادامه با پیگیری نماینده استان همدان در مجلس شورای اسلامی و با تلاش بنیاد مسکن و سازمان برنامه و بودجه این استان در اواخر سال 1362 « طرح جامع و بهسازی 59 روستای بالای 500 خانوار» با برآورد زمانی 5سال و اعتباری معادل 220 میلیون ریال تدوین گردید.

از سال 1366 علاوه بر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی که به‌طور رسمی تهیه و طرح این طرحها را در دستور کار خود قرار داد، جهاد سازندگی نیز به‌عنوان یکی دیگر از متولیان اصلی توسعه روستایی کشور وارد عرصه تهیه و اجرای طرحهای بهسازی و هادی شد (رضوانی،154:1387). مهم‌ترین اهداف طرح بهسازی و توسعه فیزیکی روستایی عبارتند از:

- بهبود اوضاع فیزیکی و محیط زیست روستائیان برای ارائه خدمات رفاهی و کاهش تفاوت بین شهر و روستا
- زمینه سازی برای گسترش سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و تجاری
- زمینه سازی برای افزایش خدمات در مراکز روستایی
- ایجاد شرایط مناسب محیطی برای استقرار نیروهای متخصص در زمینه‌های تولیدی و خدماتی در مناطق روستایی

بدین ترتیب بهسازی را می‌توان شرایط مناسب و فراهم نمودن بستری شایسته برای زندگی سالم و مولد در روستا دانست که با تأکید بر اصلاح موجودیت فیزیکی روستا به‌منظور بهبود عملکرد سیستم روستا و با در نظر گرفتن استعدادهای محلی و منطقه‌ای در قالب سیاستها و برنامه‌های دولتی به اجرا گذاشته می‌شود.

بهبود کیفیت زندگی اجتماعی روستائیان در ایران از گذشته‌های دور مورد توجه بوده است. نخستین قدم در راه اصلاح امور اجتماعی و عمران روستاها و نیز بهبود وضع ساکنان دهات از سال 1316 با تصویب قانون عمران دهات آغاز شد. در طی برنامه اول عمرانی(1333-1327) شاهد تصویب لوایحی در خصوص ایجاد بهبود و ارتقای زندگی مناطق روستایی و بخش کشاورزی هستیم، اما دولت مرکزی به دلیل غلبه نظام ارباب - رعیتی در مناطق روستایی نفوذ کافی نداشت و در نتیجه تحقق اهداف توسعه‌ای در زمینه‌های ارتقای سطح درآمد و بهبود کیفیت زندگی و توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی محل تردید بود. در برنامه دوم عمرانی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

(1334-1341) در خصوص عمران دهات فعالیت اصلی استفاده از منابع انسانی و بر اساس خودیاری روستائیان که نتیجه آن تأسیس 48 حوزه عمرانی، تربیت قریب به 1000 دهیار و اجرای طرح های عمرانی در 4000 هزار قریه متمرکز بوده است، مانند؛ جلب خدمات فنی کارشناسان بنیاد خاور نزدیک آمریکا برای بهبود و عمران روستاها و ایجاد راههای روستایی از محل اعتبارات سازمان برنامه و هیئت عملیات اقتصادی آمریکا، این برنامه به‌دلیل فقدان ساختار اجرایی توفیق عملی بسیار پایینی داشت.

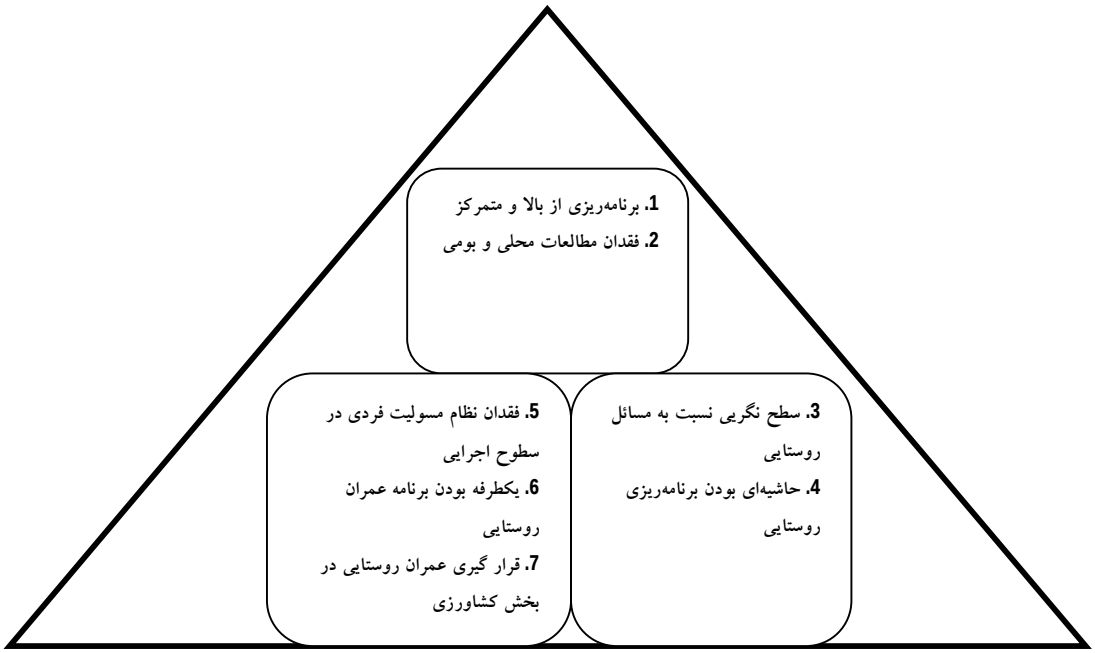
در خلال برنامه سوم (1342-1346) روستاها نوعی دگرگونی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را در قالب انجام اصلاحات ارضی تجربه کردند، در این برنامه نیز مانند برنامه‌های قبلی توسعه و عمران روستایی در قالب بخش کشاورزی مورد توجه قرار گرفت و اقداماتی چون سالم سازی و بهسازی محیط زیست از طریق لوله کشی آب آشامیدنی در 604 قریه و بهسازی، 400 قنات، بهداشتی کردن سکونتگاه‌های روستایی و ایجاد حمام بهداشتی و احداث راه فرعی بین روستاها بوده است. یکی از ویژگی‌های بارز برنامه عمرانی چهارم (1347 -1351) نسبت به برنامه‌های عمرانی قبلی در خصوص توسعه و عمران روستایی است که فصل مستقلی برای توسعه سکونتگاه‌های روستایی در نظر گرفته شد.

در برنامه عمرانی پنجم (1351 -1356) بخش عمران و نوسازی روستاها به‌صورت منفک شده از بخشهای دیگر بوده است. اعتبارات تخصیص یافته به این بخش از طرف دولت 50 میلیارد ریال بوده است. این برنامه در مرکز حوزه عمرانی پروژه هایی چون لوله کشی آب آشامیدنی، ایجاد درمانگاه، احداث دبیرستان و هنرستان، میدانهای کوچک ورزشی، دفاتر اداری و مؤسسات دایر شد. در طی این برنامه 1200حوزه عمران روستایی که 14 هزار قریه با جمعیتی حدود 10 میلیون نفر را تحت پوشش قرار داده بود، در طول سه سال اول برنامه به‌دلیل دشواریهای مالی، اداری و فنی به کندی صورت پذیرفت و در نتیجه اهداف برنامه تحقق پیدا نکرد. همچنین درتصویر8 می‌توانیم نقاط ضعف نظام برنامه‌ریزی عمران روستایی قبل از انقلاب را مشاهده نماییم (ازکیا، غفاری، 118:1386). بعد از پیروزی انقلاب و پایان یافتن جنگ تحمیلی و به‌دنبال تدوین نخستین برنامه پنج‌ساله کشور روستاها از جایگاه نسبتاً مطلوبی بر خوردار شدند به‌طوری‌که عمران و نوسازی کالبدی روستاها در کنار شهرها اهمیت فراوانی یافت و در اهداف برنامهٔ توسعه کالبدی با نگاهی ویژه مورد توجه بوده و نیز ساماندهی فضایی جمعیت، خدمات و فعالیت‌ها در سطح مناطق روستایی مدنظر قرار گرفت. در این میان تجهیز و تقویت مراکز دهستانها و روستاهای مرکزی به‌منظور تسهیل خدمات رسانی، بازنگری در ضوابط انتخاب مرکز دهستان و استقرار نظام سلسله مراتبی خدمات رسانی به مناطق روستایی و نیز اصلاح بافت کالبدی روستاها در قالب طرحهای بهسازی و هادی روستایی از مهم‌ترین اقدامات اجرایی دولت در سطح مناطق روستایی بوده است.

در واقع دیدگاه برنامه‌ریزی با طرح‌ریزی یک نظام سلسله مراتب خدمات رسانی و نیز اصلاح بافت کالبدی بر آن بود تا نظم فضایی و مکانی در عرصه روستاهای کشور به‌وجود آید، ولی باوجود تحولات زیاد در عرصه‌های کالبدی مناطق روستایی به‌ویژه به‌دلیل احداث راههای جدید روستایی و تسهیل ارتباطات میان شهر و روستا و نیز تغییر وسیع کاربری اراضی در سطح روستاهای کشور، بازهم فصل مشخصی به عمران روستایی اختصاص نیافت (پورطاهری، افتخاری، بدری،105:1390).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

ت8. نقاط ضعف نظام برنامه‌ریزی عمران روستایی قبل از انقلاب.

ازکیا، غفاری،118:1386

در برنامه دوم که در آذرماه 1373به تصویب رسید و دوره اجرایی آن سال 1374 می‌باشد، در این برنامه بر خلاف برنامه اول یکی از بخشهای برنامه« عمران روستایی و عشایری» بوده که یکی از دو فصل آن به «عمران و نوسازی روستاها» اختصاص یافت. خط مشهای اساسی این برنامه، مطالعه و طراحی ساختار فضایی مطلوب و تجهیز سلسله مراتبی مراکز روستایی به لحاظ زیربناها، خدمات پشتیبانی تولید و خدمات اجتماعی و فرهنگی در قالب نظام سطح بندی خدمات، اصلاح ساختار کالبدی روستاها با تأکید بر مطالعه و اجرای طرحهای بهسازی و نظارت بر آنها در مراکز روستایی با جلب مشارکت مردم، بهبود الگوی ساخت و ساز مسکن روستایی از طریق آموزش و هدایت روستائیان به منظور ایجاد واحدهای مسکونی مقاوم و بهداشتی با تأکید بر استفاده از مصالح بادوام و غیره بوده است. در این برنامه توسعه که سه برنامه اجرایی شامل بهسازی و نوسازی روستاها، ساماندهی روستاهای پراکنده و ایجاد و توسعه صنایع روستایی بازهم نشان از عملکرد بسیار ضعیف برنامه دوم در زمینه‌های مربوط بوده است.

در برنامه پنج ساله سوم، توسعه و عمران روستایی یکی از فصلها است که متفاوت با برنامه‌های قبلی است، ابتدا وضع موجود نواحی روستایی، مشکلات و تنگناهای این نواحی و سپس چالشهای توسعه و عمران روستایی بررسی شده است. همچنین وزارت مسکن و شهر سازی (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی) موظف گردید به‌منظور ساماندهی و بهسازی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی موارد ذیل را به اجرا بگذارد؛

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

- شناسایی مناطق روستایی در معرض حوادث طبیعی و تهیه طرحهای ایمن سازی فضاها و بهسازی ابنیه روستایی

- تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی و ساماندهی روستاها در چار چوب طرح‌های توسعه و عمران ناحیه‌ای مصوب

- اعمال نظارت بر ساخت و ساز در سکونتگاه‌های روستایی و کنترل رعایت ظوابط فنی در ساخت ابنیه

- حفاظت، مرمت، احیا و بهسازی ابنیه و بافتهای با ارزش روستایی با هماهنگی دستگاه‌های ذیربط. این برنامه نسبت به برنامه‌های قبل خود متفاوت بوده است. در راستای اهداف این برنامه اقداماتی برای تشکیل نظام فنی روستایی برای صدور پروانه ساختمان و نظارت بر ساخت و ساز مسکن روستایی در سطح روستاهای کشور به اجرا در آمد. همچنین درتصویر 9 می‌توانیم نقاط ضعف نظام برنامه‌ریزی عمران روستایی بعد از انقلاب را مشاهده نماییم (رضوانی،82:1387).

ارائه راهبردها در جهت توسعه سکونتگاه‌های روستایی کشور با رویکرد توسعه پایدار

توسعه پایدار روستایی پیوند ناگسستنی با فرایندهای اقتصادی- اجتماعی- محیطی و پایداری شرایط فرهنگی محلی مناطق روستایی و ارتباط دو سویه با افزایش نیازها و نقش پذیری سکونتگاه‌ها و شرایط اکولوژی پایدار دارد (Sonnino.Marsden.2008:169).

راهبردها وسیاستهای توسعه می‌توانند از زاویه‌های و دیدگاه‌های گوناگونی بررسی شوند، گاه با نگاه راهبردی با رویکرد به هدف و گاه بر اساس مؤلفه‌ها و ابعاد طراحی و تدوین می‌شوند، در توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی کشور از این دو رویکرد بهره برداری شده است که در ذیل ویژگی‌های ارائه راهبردها و سیاست‌های توسعه کالبدی پایدار بر اساس هدف برای سکونتگاه‌های روستایی کشور به‌طور مختصر توضیح داده شده است.

- ارائه راهبردها و سیاستهای توسعه کالبدی پایدار بر اساس هدف

هدف اول

سازگاری میان فضا و سکونتگاه‌های روستایی« راهبرد اصلی- تقویت آمایش روستا (تعادل بین جمعیت، محیط و فعالیت) سیاست اصلی - مطالعه و افزایش دامنه رفتارهای جمعیت، محیطی و فعالیت‌ها، مطالعه و افزایش دامنه رفتارهای ارتباطی میان سکونتگاه‌های همسایه (روستا با روستا، روستا با شهر)، مطالعه و افزایش دامنه رفتارهای مشارکتی سکونتگاه‌های روستایی، مطالعه و افزایش دامنه رفتارهای طراحی فضاهای کالبدی متناسب با نیازهای بومی و جدید، مطالعه و افزایش دامنه رفتارهای مدیریتی بومی و مدیریت جدید مشارکتی در تقویت آمایش روستا و مطالعه و افزایش دامنه شناخت فضاهای روستایی بر اساس نیازها و مزیتها »

هدف دوم

هدایت پویش های اجتماعی و اقتصادی با بهره‌برداری سودمند از فضا « راهبرد اصلی - حمایتهای نهادی، مالی و ایجاد کار آفرینی بر حسب سیاستهای منطقه‌ای و برنامه‌ریزی. سیاست اصلی - تقویت هویت اجتماعی روستا با تقویت هویت کالبدی، تقویت مزیت‌ها و خلق مزیتهای اقتصادی برای تقویت هویتهای اجتماعی و اقتصادی در طرحهای کالبدی، تقویت مزیتهای اکولوژیکی و نهادی، جهت گیری بر اساس خود اتکایی مالی، جهت گیری بر اساس اقدامات و ابتکارات محلی وطراحی بستربرای مشارکت نقش آفرینان»

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

ت9. نقاط ضعف نظام برنامه ریزی عمران روستایی بعد از انقلاب اسلامی.

- **عدم ایجاد فرصتهای شغلی جدید درر روستاها؛ ناکارآمدی نظام بهره برداری؛**
- **عدم شکل گیری نظام مدیریت مشارکتی کارآمد؛ضعف در پوشش تامین اجتماعی؛**
- **بالا بودن ناامنی در حوزه فعالیتهای اقتصادی؛ نبود نگرش جامع به مسائل توسعه روستایی؛**
- **نبود سازوکار و زمینه های لازم برای جذب سرمایه در محیط روستایی برای سرمایه گذاریهای تولید بویژه فعالیتهای مرتبط با بخش کشاورزی و عمران؛ - عدم بهره برداری مناسب از منابع آب و خاک در قلمرو وسیعی از محیط های روستایی؛**
- **پراکندگی شدید نقاط جمعیتی،تعدد مراکز جمعیتی و کوچک بودن و ناپایداری بسیاری از آبادیها؛آسیب پذیری از سوانح و حوادث طبیعی؛- نبود ساختار اجرایی مناسب و تقسیم کار مشخص برای عمران و توسعه روستایی؛**
- **نازل بودن بهره وری نیروی کار و مهارتها و پایین بودن سطح سواد و آموزش فنی؛**
- **نابسامانی کالبدی و محیطی در روستاها و نازل بودن کیفیت مسکن روستائیان و غیره**

(رضوانی،28:1387)

هدف سوم

بستر سازی برای حفاظت و نگهداری از نواحی روستایی شامل منابع طبیعی، حفظ اراضی زراعی و باغات، چشم اندازها و میراث طبیعی بافتهای با ارزش و میراث فرهنگی و گردشگری روستایی « راهبرد اصلی- جهت‌گیری حمایتها به سوی حمایتهای ارتقای کیفیت سکونتگاه‌ها، کیفیت فنی حکمروایی در طراحی کالبدی روستا و رعایت حقوق مکانها. سیاست اصلی- افزایش آگاهی در مورد حفظ و نگهداری پایدار، تقویت بستر سازی نهادی و مالی، تقویت زمین و حمایت از چشم انداز، همکاری مشارکتی بر اساس برنامه‌ریزی فضایی در مناطق حاشیه‌ای، جهت دهی به فرایند مشارکت خبره محوری بومی، توجه به دانش محلی، توجه به عوامل نهادی و فرایندی دیدن طرحهای کالبدی»

هدف چهارم

ساماندهی قابلیت دسترسی به خدمات، حمل و نقل و ارتباطات روستایی، بهسازی و ارتقای کیفیت مسکن و بهبود کیفیت زندگی « راهبرد اصلی - ارتقای قابلیت دسترسی حداکثری به تسهیلات برای افراد، کسب و کارها و حداقل سازی میزان رفت و آمدهای فردی، فشردگی سکونتگاه‌ها جهت کاهش استفاده از زمین،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

کاهش مصرف انرژی و کاهش رفت و آمد با سبک زندگی پایدار. سیاست اصلی- تقویت دانش ارتقای کیفیت دسترسی به مردم و مسئولان، تقویت و گسترش نهادهای ترویجی و آموزشی در طرحهای کالبدی»

هدف پنجم

زمینه‌سازی افزایش ضریب مقابله با خطرات و بلایای طبیعی از راه اجرای طرحهای کالبدی « راهبرد اصلی- تقویت مدیریت خطر در طرحهای کالبدی. سیاست اصلی- تضمین سیاستهای حریم بلایای طبیعی، جهت‌گیری در جهت مدیریت کنترل گسترش سکونتگاه‌های روستایی به جهت افقی در راستای حفظ پایداری زمین، جهت‌گیری سیاستهای کالبدی به‌عنوان یک ابزار پیشگیری از آثار محیطی، تدوین استاندارد ظرفیت محلی در کاربری اراضی و طراحی کالبدی، تدوین استانداردهای اکولوژیکی در برنامه‌ریزی‌های کالبدی، تقویت حفاظت گرایی و برآورد نیاز مردم شهرها به‌ویژه مادر شهرها به آب سالم و گوارا در طرح کالبدی» (پورطاهری، افتخاری، بدری، 109:1390).

چشم انداز توسعه روستایی در برنامه چهارم (چشم‌انداز توسعه در افق 20ساله)

برنامه چهارم با هدف کلی « رشد پایدار اقتصادی دانایی محور» و اهداف فرعی دانش پایه، عدالت محور و در تعامل با جهان، صیانت از هویت و فرهنگ اسلامی- ایرانی چشم انداز ذیل را برای آینده روستاهای کشور ارائه می‌دهد (رضوانی،275:1387).

- نوسازی و بازسازی کالبدی روستاها، طرحهای هادی روستایی و بهسازی مسکن روستایی و حمایت از نظام فنی و مهندسی روستایی؛

- وزارت مسکن و شهرسازی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به‌منظور صدور سند مالکیت املاک واقع در بافت مسکونی روستاها به نمایندگی از طرف روستائیان برای روستاها و مراکز دهستان بالای صد خانوار نقشه تفکیکی وضع موجود روستا را تهیه و به اداره ثبت اسناد و املاک محل ارسال نماید؛

- بهسازی مسکن روستایی با اولویت دادن به مناطق آسیب پذیر از سوانح طبیعی، بهسازی بافت و ایمن سازی و نوسازی واحدهای مسکونی متناسب با ویژگی‌های بومی؛

- کمکهای اعتباری و فنی برای بهسازی و نوسازی مسکن روستایی و حمایت از ایجاد کارگاه‌های تولید مصالح ساختمانی و عرضه کنندگان خدمات فنی؛

چالش‌های اساسی توسعه کالبدی پایدار سکونتگاه‌های روستایی کشور

تأمل در بهبود و توسعه کالبدی سکونتگاهی روستایی زمانی پر اهمیت است که رویکردهای زیر بنایی توسعه در جریان فرایندهای توسعه پایداری جذب شوند. تا بتوانند نیاز خود را با طراحی و دگرگونی شیوه‌های زندگی و تفکیک چرخه سرمایه و پایداری محیط فراهم نمایند و به‌عبارتی با مؤلفه‌های چون استفاده بهینه از زمین، سیاستهای توسعه محلی، مدیریت کالبدی و فضایی، الگوهای تشویق و رشد روستاها، سکونتگاه‌ها و پناهگاه‌های روستایی و برنامه‌های بهبود و توسعه محلی، همگام شوند. این امر تنها زمانی محقق می‌شود که فرایندهای اقتصادی، اجتماعی محیطی در نواحی روستایی از لحاظ ساختاری - کارکردی، به سوی محوریت پویا در حرکت باشند (Kenworthy. 2002:102). همانطور که میدانیم تغییرات ساختاری که سبب بهبود شرایط زندگی افراد در جهت دست‌یابی به نیازهای اقتصادی و اجتماعی شده و براساس اصول هدایتی و برنامه ریزی رو به جلو حرکت نموده توسعه نام گرفته است

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

(Grgi.Zimbrek.Tratnik.Markovina.Jurak.2009:48)

در زمینه توسعه روستایی همواره طی کردن مرحله گذار از وضع موجود و رسیدن به وضع مطلوب مستلزم دگرگونی در ساختارها و نهادها است و تنظیم این حرکتها باید به گونه‌ای بهینه باشد که زمینه‌های توسعه همه جانبه و پایدار مناطق روستایی را فراهم آورد (رضوانی،247:1387). براساس سند برنامه سوم توسعه و عمران روستایی، کشور هنوز هم با مشکلات ذیل دست به گریبان است (ازکیا، غفاری،132:1386).

- عدم ایجاد فرصت شغلی جدید در روستاها؛
- بالا بودن ناامنی در حوزهٔ فعالیت‌های اقتصادی؛
- نابسامانی کالبدی و محیطی در روستاها و نازل بودن کیفیت مسکن روستائیان؛
- فقدان سازو کار لازم برای جذب سرمایه در محیط روستایی و به‌کارگیری آن در زمینه‌های تولیدی؛
- عدم شکل‌گیری نظام مدیریتی مشارکتی کارآمد؛
- پراکندگی شدید نقاط جمعیتی و ناپایداری بسیاری از آبادیها؛
- آسیب پذیری از سوانح و حوادث طبیعی؛
- فقدان نگرش هماهنگ در توسعه روستایی و شهری؛
- فقدان ساختار اجرایی مناسب و تقسیم کار مشخص برای عمران و توسعه روستایی؛
- متمرکز بودن نظام برنامه‌ریزی حالت پدرسالاری ماموران دولت در برخورد با روستائیان همچنان به قدرت خود باقی مانده است؛
- برنامه‌های بعد از انقلاب همانند برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب برنامه‌هایی اقتصادی با جهت گیری سیاسی هستند تا برنامه هایی توسعه‌ای؛
- مکانیسم اجرایی برنامه‌ها به‌گونه‌ای بوده که فواید برنامه‌های عمرانی معمولاً عاید گروههای برخوردار گردیده است وگروه‌های خرده پا و فقیر همچنان در حاشیه باقی مانده‌اند زیرا هدف آن‌ها رشد و توسعه اقتصادی بوده است.

باید یادآور شد که ترکیب چهارگانه عناصر انسان، فرم، فضا و فعالیت و تعامل متقابل که تشکیل دهنده برنامه‌ریزی کالبدی در سطح سکونتگاه‌های روستایی می‌باشد لازم است سیاستها و راهبردهای توسعه روستایی کشور بر بستر برنامه‌ریزی کالبدی عناصریاد شده باشد، در حالی‌که در پنج دهه برنامه‌ریزی توسعه در کشور، به‌نظر می‌رسد که نبود یک نگرش سیستمی جامع و یکپارچه به برنامه‌های توسعه کالبدی و نیز کاربرد الگوها و مدلهای نامتجانس، اثرات نامطلوبی بر جوامع روستایی گذاشته است و بیانگر این است که سکونتگاه‌های روستایی کشور با شدت و ضعف متفاوت با چالشهای نظیر فقر، نابرابری درآمدی، مهاجرت‌های روستایی و تخلیه روستاها ، غفلت از مدیریت کالبدی و فضایی و آسیب پذیری بالای سکونتگاه‌های روستایی رو برو هستند (پورطاهری، افتخاری، بدری،25:1390).

نتیجه

شاید نامعقول نباشد که مهم‌ترین محرومیت را در اصلی‌ترین امکانات جستجو کنیم زیرا در واقع نیازهای اساسی« انسان» یا توسعه انسانی را که امروزه مدنظر است در بر می گیرد. هر انسانی برای سالم به دنیا آمدن، سالم زیستن و سالم ماندن نیازمند امکانات و تسهیلات مناسب است. یک برنامه‌ریزی آرمانی و هدفمند در مناطق روستایی نیازمند رویکردی جامع است. رویکردی که درآن فرایندهای پایدار با عوامل مکانی- فضایی در یک چارچوب مشخص ترکیب می‌شوند. هیچگاه نیاز به برنامه‌ریزی کالبدی برای انسان خانه به دوش محقق نمی‌شود مگراینکه در مکانی ساکن شود. در حال حاضر

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

بسیاری از کشورها از راه تدوین راهبردها و سیاست‌های توسعه در قالب برنامه‌ریزی‌های فضایی بر آنند تا ضمن تأکید بر اهداف توسعه پایدار در سه بعد اقتصاد، اجتماعی و محیطی زمینه توسعه همه جانبه مناطق روستایی را همگام با شهرها فراهم نمایند.

استراتژی توسعه سکونتگاه‌های روستایی فراهم آوردن شرایط مدیریتی برای رشد پایدار سکونتگاه‌های روستایی است. ساختار توسعه سکونتگاه‌های روستایی بیشتر در جهت حمایت از تهیدستان روستایی و کاهش آسیب پذیری مناطق روستایی توجه ویژه به توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی است و بیان می‌دارد که توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با هدف رعایت عدالت در پاسخگویی به تلاشهای افراد و گروهها و تضمین حفظ تنوع، انسجام و تداوم محیط زیست روستایی انجام می‌پذیرد. این امر زمانی به نتیجه می‌رسد که رویکردهای زیر بنایی توسعه در جریان فرایندهای توسعه پایداری جذب شوند و برنامه‌ریزان روستایی سعی کرده‌اند با رها کردن دیدگاه سنتی نسبت به روستاها و توسعه روستایی، فرایندهای اقتصادی، اجتماعی محیطی در نواحی روستایی را با الگوهای سیستمی و یکپارچه توسعه پیوند دهند و با تغییرات ساختاری - کارکردی سکونتگاه‌های روستایی، مسیر توسعه کالبدی سکونتگاه‌ها را در جهت پایداری پویا فراهم نمایند.

با توجه به تغییرات پشت سر گذاشته توسعه روستایی در کشور و حرکت به سوی پایداری امید می‌رود که در آینده تفاوتهای ناحیه‌ای و کاهش فقر در مناطق روستایی، توسعه مشارکتهای مردمی در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی، بهره برداری عقلایی از منابع و دارایی‌های طبیعی با تکیه بر حفظ قدرت بازاریابی اکوسیستمها و جلوگیری از تخریب منابع پایه، حفظ میراث فرهنگی، استقرار جمعیت و فعالیت بر پهنه سرزمین، بارور کردن حداکثر ظرفیتهای محیطی و انسانی و رفع تعادل سرزمینی، رعایت موازین زیست محیطی، ساماندهی فضایی - کالبدی نواحی روستایی، جستجو برای یافتن مطلوب ترین سازگاری میان فضا و سکونتگاه‌های روستایی، برنامه‌ریزی برای ساختار کالبدی سکونتگاه‌ها روستایی فراهم آید. چرا که سکونتگاه‌های روستایی با چالشهای نظیر فقر، نابرابری درآمدی و غیره روبه‌رو هستند.

منابع

- ازکیا، مصطفی.(1387)، جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران. تهران، انتشارات اطلاعات . چاپ هشتم .
- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا.(1386)، توسعه روستایی با تأکید برجامعه روستایی ایران.تهران، نشرنی. چاپ دوم.
- آسایش، حسین.(1379)، اصول و روشهای برنامه‌ریزی روستایی.تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور. چاپ چهارم.
- پاپلی، یزدی، محمدحسین؛ ابراهیمی، محمدامیر.(1386)، نظریه‌های توسعه روستایی. تهران، انتشارات سمت. چاپ سوم.
- سعیدی، عباس.(1388)، مبانی جغرافیا روستایی. تهران، انتشارات سمت. چاپ یازدهم .
- رضوانی، محمدرضا.(1387)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران.تهران، انتشارات قومس.
- پورطاهری، مهدی؛ رکن الدین افتخاری،عبدالرضا؛ بدری، علی.(1390)، راهبردها و سیاستهای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر تجربیات جهانی و ایران. تهران، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی . چاپ اول.
- لطفی، صدیقه.(1387)، ارزیابی تغییر و توزیع سکونتگاه‌های شهری استان مازندران براساس قاعده اندازه، رتبه، زایش یک مگالاپلیس منطقه‌ای. پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی. ویژه نامه پژوهش‌های اجتماعی. نیمه دوم سال.
- Kornecki veno. (2005), *Rural Residential Land Use Strategy*.p39.
- C.F. Jaarsmaa.F.van Langeveldeb.J.M.Bavecoc. M.van Eupenc.J. Ariszb.(2007), *Model for rural transportation planning considering simulating mobility and traffic kills in the badger Meles meles*.pp18-21.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]

- *Department of Infrastructure and Rural Planning ustralia*.(2010),www.dip.qld.gov.au.
- Herrmann S. Osinski.E.(1999), *Planning sustainable land use in rural areas at differentspatial levels using GIS and modelling tools*.p97.
- Irina. Ramniceanu. Robert Ackrill.(2007), *EU rural development policy in the new member states:Promoting multifunctionality?*.p417.
- Gagadeshr,b.*Environmental Exodus an Emergent Crisis in theGlobal Arena*:200
- Grgi.Zimbrek.Tratnik.Markovina.Jurak.Ivo Grgi.Tito Zimbrek.Miroslav Tratnik.Jerko Markovina.andJosip Jura.ak.*Quality of life in rural areas of Croatia:Tostay or toleave?*. (2009),P215.
- Korhonen. Jouni. *Industrial Ecology in the Strategical Sustainable Development Model*.(2004).
- Kenworthy.*Toward Sustainablecommunities:Resources for Citizens and their Governments*.(2002),p102.
- Liabnda.monsia.*ThePassing of TraditionalSocity:Modernizing the Middle East*.(2001), p60.
- Mohamad Jamil. *Rural Development Model in Malaysia*.(1999), pp20-21.
- Madnasir Shamsudin.Fatimah Mohd Arshad.*Rural Development in Plural Society of West Malaysia,in Approaches to Rural Development*.(1997), p37.
- Robert J. Patrick.*DesigningRural ResidentialAreas with Public Transit in Mind:Developing Indicators forSustainable Transportation*.(2008),p458.
- Shucksmith.m.v.*Endogenousdevelopmentsocialcapita landsocial inclusion:perspectives from LEADER in the UK*.*Sociologia Ruralis*.(2002).
- sunita pitamber. *factors impeding the poverty reduction of micro*.(2003), credit.
- Sally Shortal.*Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civicengagement, participation, and social capital: Exploring the differences*.(2008),p67.
- Terry Marsden.Roberta Sonnino. *Rural development and the regional state: Denying multifunctionalagriculture in the UK*.(2008), p169.
- *United States Department of Residenail Rural Development*.(2010).p12.
- Zhongren Zhou.Wenliang Wu.Qun Chen.Shufeng Chen.*College of Resources and Environmental Science China Agricultural University, Beijing*.(2007),p234.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-30]